

## *Wéber Katalin*

### Énekeltetek, énekeltétek?

A 20. század széles körben elterjedt, nyelvészeti viták keresztüzében álló nézeteinek egyike az volt, hogy a természetes nyelvek sajátos fogalmai, szerkezetei meghatározzák a beszélőinek gondolkodását. A nyelvek közötti átjárhatóságban legalább ennyire nehezítő körülményként feltételezhetjük a nyelvek sajátos hangkészletét. A nyelvi epigenezis során a gagyogó kisbabák kezdetben a világ minden nyelvére kiterjedő hangkészlet birtokában vannak, majd a környezet nyelve, elsősorban az anyai beszéd észlelése nyomán ez a hangkészlet fokozatosan beszűkül, mert a babák kizárólag az anyanyelv hangjainak mind jobb gyakorlására állnak át, végül pedig elfelejtik mindazoknak a hangoknak az artikulálási képességét, amelyek anyanyelvük hangkészletének nem része.

A magánhangzók közül az *e* [ɛ] és az *é* [e:] különbsége minden magyarul tanuló számára nyelvünk egyik olyan sajátossága, amely nem hanyagolható el sem a képzés, sem a toldalékolás, illetve ezzel egyidőben a magánhangzó-harmónia működtetésekor sem. Az *e* és az *é* különbsége egyrészt a forrásnyelvi hiány és az ennek nyomán fellépő hanghelyettesítések révén lehet zavaró. Másrészt nehezen is artikulálhatók vagy kigyakorolhatók, mert a nyelvtanuló számára a még észlelhető hosszúságbeli különbségükön túl nem mutatható meg (lévén a szájüregben történik) az eltérő képzésük alapja, a nyelvvállás különbözősége.<sup>1</sup> A külföldiek számára a tudatosan tanulandó magánhangzó-harmónia szempontjából is sajátos e két magánhangzó. Auditív (és nem artikulációs szempontból) az *e* és az *é* egyaránt magas, és mindkettő semleges, más szóval áteresztő a magánhangzó-harmónia szempontjából: a harmóniára semlegetesen áteresztik magukon a szómintázatok magánhangzóit, mintha ott sem lennének.<sup>2</sup>

Az *é* már az ómagyarkor mára teljesen eltűnt elbeszélő múlt idejű alakjaiban (-*a/-e*, -*á/-é*) jelentékeny igeragozásbeli, jelentés-megkülönböztető szerepet kapott. Többek között ezeket az igealakokat olvashatjuk a *Halotti beszéd* soraiban: „*Hallá holtát teremtő Istentől, de feledé. Engede ördög csábításának...*” A múltbeli eseménysorok láncolatának egy-egy láncszemére utaló elbeszélő múlt használatában az *á/é* a határozott tárgyias ragozás jelölője volt, míg az *a/e* az általános ragozásé. Ugyanez az igeragozás-használatbeli különbség ma is megfigyelhető a nem elbeszélő múltú igemintázatokban.

Ha egy pillantást vetünk a magyar mint idegen nyelv tanulója számára pusztán az igemintázatok formai generálását segítő *Cool conjugator*, azaz a cooljugator.com oldalra, hogy előállítsuk az *énekel* ige mintázatait a különböző igemódokban és igeidőkben, akkor a fent említett *e* és *é* jelentékeny különbségének zavarba ejtően sok példányával találkozunk. Ha e ragozó programhoz hasonlóan egy anyanyelvi beszélővel szeretnénk „generáltatni” egy-egy ige, például az *énekel* különféle mintázatait az igeidő, igemód tengelyei mentén, akkor számára nem lennének gördülékeny sebességgel és habozás nélkül artikulálhatók a csak hangnyi különbségeket hordozó különféle mintázatok, mert a legtöbb esetben még az anyanyelvi beszélők sem tudatosítják a minimális eltéréseket kiállító variációkat. Példaként álljon itt néhány nem könnyen memorizálható igemintázat, amellyel meg kell megbirkóznia magyart idegen nyelvként tanulóknak:

<sup>1</sup> Míg az *e* középső, addig az *é* felső nyelvvállású.

<sup>2</sup> Ebből a szempontból az *é* áteresztőbb, mint az *e*.

- (1) *énekeltek / énekelték*
- (2) *énekeltetek / énekeltétek*
- (3) *énekelne / énekelné*
- (4) *énekelnétek / énekelnétek*
- (5) *énekelném / énekelnem*

Anélkül, hogy e rövidke írásba beépítenénk a fonéma és a morféma fogalmát, látható, hogy az (1) mintázatpárban vagy T/3 személyű múlt idejű igemintázatok eltérő ragozáshasználatáról van szó (általános és határozott tárgyas), vagy a többes számon belüli személykülönbségre (T/2 és T/3) utal a hangkülönbség – amellet, hogy ebben az esetben a példa első tagja jelen, a második múlt időben van. A (2) esetben is a már említett általános és határozott tárgyas ragozás különbségét hordozza az *e* és az *é* különbsége, és hasonlóképpen a (3)-ban is, csakhogy itt az igemintázat feltételes módban áll. A (4) példa érdekessége az, hogy itt voltaképpen a kétféle ragozású igemintázat (általános és határozott tárgyas igealak) szinkretizmusával van dolgunk, tehát a két különböző ragozású igealak hangzása egybeesik. Az utolsó, az (5) példa első tagja E/1 személyű, feltételes módú igealak, a hangnyi különbséget hordozó párja azonban E/1 személyű ragozott főnévi igenév (*énekelnem kell*).

A kontextusból, a megnyilatkozásból kiragadott és így kiemelt mintázathasonlóságoknak és mintázatkülönbségeknek nem sok, talán csak némi memorizációs-tanulásmódszertani értelmük lehet, amennyiben felhívják a nyelvtanuló figyelmét a jelentés-megkülönböztető artikulációs és helyesírási eltérésekre. A dekontextualizált igemintázatok azonban nem képesek a nyelvtanuló számára motiválni az eltérő jelentéshez vezető, amúgy is nehezen elkülöníthető hangsor-ejtéseket.

Az öt példa többségében az *e* és az *é* a beszélő és a hallgató beszédvilágában ismeretlen vagy ismert tárgy jelölésére kötődött le. A magyar kisgyerek az anyanyelv speciális hangjaira történő ráhangolódás után könnyedén elsajátítja ezeket a *jelentő*-különbségeket. Az első nyelv elsajátítása elválaszthatatlanul egybefonódik a jelentő- és cselekvésértékkel telített nyelvi jelhasználat megismerési folyamatával. A magyart idegen nyelvként tanuló ezzel szemben előbb találkozik az *e* és az *é* írásbeli és ejtési különbözőségével, és jó esetben csak memorizációjuk és ejtésük begyakorlása után észlelheti és ismerheti fel őket sok-sok, a kétféle jelhasználatot motiváló környezetben. Az első nyelv elsajátítása során a már a felszínen csekély különbséget kiállító nyelvi mintázatok is (mint amilyen az *énekeltek* vagy az *énekelték*) a beszélőközösség tagjai által megosztott szimbólumok, amelyekben a hangsormintázatok akár minimális eltéréseit is a beszédhelyzetekben, a kommunikációban revelálódó jelentésbeli és a jelentésekhez kötődő használati együttállások motiválják. A többértelmű *énekeltek* aktuális jelentésének aktivációját (miszerint ez egy jelen idejű tegező igeforma vagy pedig a nem beszélőt és a hallgató magában foglaló T/3 múlt idejű igealak-e) a jelhasználat egyikét vagy másikat támogató beszédkörülmenyek és beszédelőzmények egyértelműsítik.

A magyart idegenajkúként tanulónál az *e* és az *é* mint két eltérő nyelvi, közelebbről grammatikai jel megfelelő percepciója és megfelelő artikulációja küszöbfeltétel többek között az általános és a határozott tárgyas ragozás fentebb illusztrált eseteinek a feldolgozásában. A kihívások ellenére a nyelvpedagógia sem mondhat le a nyelvészet radikális szociális-konstruktív nyelvfelfogásáról, melyben a kommunikáció valósága megkerülhetetlen, és ahol maguk a hangok mint a nyelvi szimbólumok primer anyagai táplálják a természetes nyelvekbe zárt sematikus nyelvtani, szituatív jelentéseket.

Amint Saussure is írta:

„A nyelvet a papírlaphoz is lehet hasonlítani: a gondolat az előlapja, a hang pedig a hátlapja; az előlapot nem lehet anélkül szétvágni, hogy ugyanakkor a hátlapot is szét ne vágjunk. Ugyanígy van ez a nyelvben is: sem a hangot nem lehet a gondolattól elválasztani, sem a gondolatot a hangtól; ezt az elválasztást csak absztrakció útján lehetne végrehajtani, amelynek az lenne az eredménye, hogy vagy tiszta pszichológiát, vagy tiszta fonológiát művelnénk (Saussure 1997: 134).

## Irodalom

Saussure, Ferdinand de 1997: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

*Wéber, Katalin*

### **Énekeltetek, énekeltétek? (Did you sing? Did you sing it?)**

This short article is a deliberation on the semantically meaningful difference between two Hungarian sounds: *e* [ɛ] and *é* [e:]. In the process of first language acquisition which is inseparable from cognition and meaning development, children easily learn the meaningful difference between the two sounds which in Hungarian palatal verbal endings serve to distinguish between verbal inflectional patterns for known and unknown objects. However, the same task is a major challenge for learners of Hungarian as a foreign language. Only after they cross the threshold of being able to accurately perceive and articulate these sounds can they begin to process instances of definite–indefinite conjugation in Hungarian in meaningful contexts. It is argued that language pedagogy cannot bypass the socio-constructivist idea claiming that sounds provide the primary material for linguistic symbols which capture schematic grammatical, situational meanings in any natural language.